

MUUTOS JA VARIAATIO SUOMEN ROMANIN VERBIEN TAIVUTUSTYYPEISSÄ

romanikieli on Suomessakin puhuttu indoiranilaiseen kielikuntaan kuuluva uusindoarjalainen kieli. Se on vaeltanut vuodesta 250 eKr. synnyinseudultaan Gangesin tasangon alueelta luoteeseen. Kielen kaksituhatvuotisella vaelluksella lukuisat kontaktikielet ovat vaikuttaneet siihen; tärkeimpinä mainittakoon dardilaiskielel, persia, armenia ja kreikka, Suomen romanille myös suomi ja ruotsi. (Vrt. Turner 1926.) Jopa 45 % Suomen romanin leksikosta on ruotsinlainoja (Valtonen 1979). Suomen romani on standardoitu vain osittain, ja sen käyttö on vähentynyt rajusti 1900-luvulla: ehkä vain 40 % Suomen noin 9 000 romanista osaa kieltä, eikä sitä opita enää varhaislapsuudessa (Bakker ja Kyuchukov 2000: 40; Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa — tietoa mustalaisuudesta ja yhteiskunnan palveluista s. 75; Vuorela ja Borin 1998: 60–61). Suomen romania luonnehtivatkin suuri variaatio ja nopeat kieliopilliset muutokset, jotka ovat tyypillisiä monikielisessä, vähäisen kommunikaation ja kontrollin ympäristössä (vrt. Lindgren 1993: 253; Paunonen 1990: 20–21).

Seuraavassa käsittelen eräitä Suomen romanissa ilmeneviä muutosprosesseja. Tarkastelun kohteena on kielen alkuperäisten ja lainattujen morfien välinen vuorovaikutus, joka ilmenee verbeillä muun muassa 2. partisiipissa. Tämä on yksi kansainvälisen romanilingvistiikan painopistealueista (Elsík 2000; Matras 2002). Pyrin osoittamaan, että Suomen romani käsittelee alkuperäistä, niin sanottua temaattista leksikkooan osittain kuten atemaattista leksikkoo eli kielen lainakomponenttia, vaikka kielessä on keino niiden erottamiseen morfologisesti. Tämän vuoksi kielenpuhujien sisäinen kielioppi muuttuu.

Tutkimukseni perustuu kirjoitetun romanikielen 150 000 sanan korpukseen (osaksi Borin). Se koostuu enimmäkseen sanakirjoista, hengellisistä teksteistä ja Raamatun käännöksistä kaikkiaan kahdeltatoista kirjoittajalta vuosina 1970–1999. Vertailuaineistona käytän Thesleffin sanakirjaa (AT) vuodelta 1901 sekä kolmea nauhoitusta, joista yksi on vuodelta 1939 (AR), toinen vuodelta 1972 (SKS) ja kolmas — omat kenttätyöni — vuodelta 2002 (HP).

Romanikielen kuvauksessa sovellan luonnollista morfologiaa (esim. Wurzel 1984; Bybee 1985) ja suomalaista diakronis-variationistiseen perinteeseen sijoittuvaa niin sanottua kenttämorfologiaa (esim. Paunonen 1990; ks. Määttä 1994), joiden yhtymäkohtia Lindgren (1998) on käsitellyt perusteellisesti. Lindgrenin (1993) tavoin yhdistän kaksi menetelmää: allomorfien jakauman tarkastelu on *item and arrangement* (IA)-, taivutustyyppien puolestaan *word and paradigm* (WP) -morfologiaa. Keskiössä ovat synkronisen variaation motivointi ja sen avulla osoitettavat tendenssit diakronisessa muutoksessa.

Funktionaalisisessa selittämisessä keskeistä on kielellisen merkin muodon ja merkityksen suhde, jota pidetään motivoituneena, ei-arbitraarisena. Optimaalisena tilanteena nähdään isomorfisuusperiaatteen toteutuminen eli muodon ja merkityksen yksi yhteen -suhde. Se toteutuu siten, että kontrasti eri merkityksiä koodaavien morfien välillä säilyy ja siten, että allomorfit minimoidaan. Toisaalta allomorfinen variaatio toimii suomalaisessa kenttämorfologiassa rakennekuvauksen perustana (Paunonen 1983: 79). Muutos ja variaatio jäsentyvät luontevasti juuri pintamuotojen tasolla, verbien taivutustyyppien ja allomorfien distributiosuhteiden muutoksissa. Anttila (1976) pitää konkreettista lähestymistapaa paluuna IA-morfologiaan, mutta se voidaan hahmottaa myös WP-morfologian kautta, sillä allomorfit lisäävät merkkiin indeksaalisen elementin viitaten toisaalta sananmuotoihin (Anttila 1974: 334) ja toisaalta myös »paradigmaattisiin suhteisiin, joiden jäseniä sananmuodot ovat», kuten Paunonen (1983: 81) huomauttaa. Näkemys variaatiosta edustaa muotoa $a > a \sim b > b$, jolloin näkyvillä olevan vaihteluvaiheen $a \sim b$ perusteella pyritään selvittämään muutoksen aiheuttajia ja päättämään tuleva muutostendenssi (esim. Paunonen ja Rintala 1984; Lindgren 1998).

Käsitys kielen rakenteisiin sisältyvistä piilevistä muutostendensseistä on strukturalistinen ja painottaa systeemisissä tekijöitä kielenulkoisten kustannuksella. Croft (2000: 4–6) peräänkuuluttaa rakenteellisten, funktionaalisten ja sosiaalisten tekijöiden yhdistämistä kielen muutoksen mallintamisessa. Suomen romanin asemaa kompleksisessa sosiokulttuurisessa kontekstissa, kaksikielisen vähemmistön standardoimattomana ja uhanalaisena toisena kielenä, ei voida korostaa liikaa. Kielen rakenteellisten muutostendenssien ohella on otettava huomioon myös kielenulkoiset tekijät, kuten kielikontakti suomen kanssa.

ROMANIN LEKSIKON KOMPONENTIT

Romanin leksikko on jakautunut kahteen komponenttiin: temaattinen komponentti käsittelee alkuperäiset intialaiset lekseemit sekä aasialaiset ja Bysantin kauden kreikkalaiset lainat, atemaattinen puolestaan myöhemmät kreikkalaiset lainat ja muut eurooppalaislainat (esim. Boretzky 1989; Boretzky ja Iglu 1991). Vastaavasti alkuperäisen sanaston ja lainasanaston noudattamiin eri morfologisiin malleihin viitataan termeillä temaattinen ja atemaattinen kielioppi. Atemaattista komponenttia luonnehtii se, että verbivartaloihin liitetään spesifit tunnukset ennen taivutuspäätteitä ja että sanat taipuvat eri taivutustyypeissä kuin temaattisen komponentin sanat. Lainasanojen koodaamiseen käytetään yleensä kreikkalaisia lainamorfeja, jotka on lainattu oletettavasti Bysantin aikana, 900–1000-luvulta jKr. murteiden hajaantumisen 1200–1300-luvulla. (Vrt. Kaufman 1979; Bakker 1997; Matras 2002.)

▷

Leksikon temaattisen ja atemaattisen komponentin kahtiajako on nähtävissä Suomenkin romanin partisiipeissa (Pirttisaari 2002). Paradigmaattinen halkeama on tyypillisesti perifeerisen jäsenen eli verbiparadigmoissa ei-finiittisen partisiipin kohdalla (vrt. Bybee 1985) — toisin kuin niissä balkanilaisissa romanimurteissa, joissa verbin vierasperäisyys koodataan temaattisista verbeistä täysin poikkeavaan finiittiparadigmaan (esim. Boretzky 1989; Draganova 2002). Temaattisiin verbeihin liitetään temaattinen partisiippisuffiksi *-Do*, jonka fonotaktisesti ehdollistuvat allomorfit *-to*, *-do* ja *-lo* palautuvat sanskritin preteritipartisiipin suffikkeihin *-ta* ja *-na*. Sen laajennuksen *-Diilo* etymologia on kiistanalainen (Turner 1926; Bubeník 1995: 20; 2000: 214). Atemaattisista verbeistä puolestaan johdetaan 2. partisiippi käyttämällä suffiksia *-meN*, joka pohjautuu kreikan partisiippisuffiksiin *-μέv* (Sampson 1926: 94, § 201; Boretzky 1989: 364; Boretzky ja Iгла 1991: 39).

Tutkimuksessani pyrin osoittamaan, että Suomen romanin verbien taivutustyypeissä ilmenee analogisia pintavaikutusyhteyksiä, joiden vuoksi leksikon komponenttien välinen kahtiajako on purkautumassa. Tämä on nähtävissä erityisesti toisessa partisiipissa, jota koodaavien suppletiivisten suffiksien välillä on produktiivisuusero: produktiivisempi atemaattinen suffiksi voidaan liittää kielen temaattiseenkin komponenttiin. Tämä tukee Bybeen (1985: 132) argumenttia, jonka mukaan kaksi eri prosessia, jotka koodaavat samaa kategoriaa, eroavat aina produktiivisuuden suhteen. Seuraavassa tarkastelen muutoksen mahdollistavia tekijöitä Suomen romanissa; ensin paradigmaattisia, sitten funktionaalaisia ja lopuksi kielenulkoisia tekijöitä, kuten kontakti-ilmiöitä.

PARADIGMAATTISET ANALOGIAVAIKUTUKSET

TAIVUTUSTYYPIN PRODUKTIIVISUUDESTA

Seuraavassa koetan osoittaa, että Suomen romanissa sekä transitiivien taivutustyyppi että yksi sen kategoriatunnuksista, atemaattinen partisiippisuffiksi, ovat produktiivisia. Suppletiivisten partisiippisuffiksien jakauma ehdollistuu pääosin paradigmaattisesti eikä enää leksikaalisesti. Partisiippeja tarkastellaan tässä konventionaalisesti osana verbien taivutustyypejä. Paradigmaattisten suhteiden kannalta partisiippi on olennainen, sillä sen päätte osoittaa sananmuodon kuulumista tiettyyn taivutustyyppiin.

Nykyään voidaan erottaa kolme Suomen romanin verbien päätaivutustyyppiä: niin sanotut primaariverbit, jotka koostuvat indoarjalaisista sanoista, sekä niin sanotut transitiivit ja intransitiivit, jotka käsittävät sekä primaariverbien johdoksia että lainasanoja. Muut verbien taivutustyyppit ovat kadonneet Suomen romanista analogisen yhdentymisen takia. Suurin osa Suomen romanin verbeistä kuuluu transitiiviverbien taivutustyyppiin, joka on produktiivinen. (Vrt. Valtonen 1968: 127–128; Pirttisaari 2002.)

Wurzel (1984: 154) katsoo taivutustyyppin produktiivisuuden voivan ulottua joko kieleen omaksuttuihin lainoihin tai muihin taivutustyypeihin. Lindgren (1998: 45–47) tahoo erottaa nämä ilmiöt ja tarkastella uudissanonjen omaksumista taivutustyyppin produktiivisuutena mutta taivutustyyppien lähentymistä komplementtisuhteina (termi Wurzelilta, 1984: 128). Suomen romanissa ilmiöt näyttävät kuitenkin yhdensuuntaisina transitiiviverbien taivutustyyppissä, johon omaksutaan sekä lainasanoja että primaariverbien tai-

vutustyyppien lekseemejä. Kaavio 1 osoittaa, että primaariverbejä on siirtynyt transitii-
vien taivutustyyppiin 1900-luvulla (huomaa merkityksen eriytyminen verbin *kammaa* 'ha-
luta; rakastaa' kohdalla).

Kaavio 1. Suomen romanin entisiä primaariverbejä. (Skt. = sanskrit, pkt. = prakrit. Sul-
keissa olevat kirjaimet viittaavat aineslähteisiin.)

Transitiiviverbi	Aiempi primaariverbi	Etymologia	Partisiippi
<i>bikn-av-aa</i> 'myydä' (RF, PV, AT)	–	pkt. <i>vikkinai</i> (PV)	<i>bikn-ime</i> 'myyty' (AT)
<i>phag-a(r)v-aa</i> 'murtaa; murtua' (RF, AT)	<i>phagg-aa</i> 'jakaa' (AT)	skt. <i>bhagna-</i> (PV)	<i>phag-lo</i> (PV), <i>phag-ime</i> (RB: 1977/ 05/0004) 'murtunut'
<i>kam-l-av-aa</i> 'rakastaa'; [<i>kamm-aa</i> 'haluta'] (RF)	<i>kamm-aa</i> 'rakastaa; haluta' (PV, AT)	skt. <i>kamayati</i> (PV)	<i>kam-lo</i> 'rakas' (RF, PV)

Primaariverbien taivutustyyppi on komplementtisuhteessa epäpysyvä, kun taas transitii-
verbien on pysyvä. Tendenssi on havaittu muissakin romanimurteissa, joissa primaariver-
bejä on siirtynyt transitii-
vien taivutustyyppiin ja mahdollisesti kokonaan kadonnut kie-
lestä (ns. *lost primary verbs*, Sampson 1926: 109; Hübschmannová ja Bubeník 1997: 136–
137).

Lainasanat ja uudissanat sijoittuvat kielen luonnollisimpaan luokkaan. Luonnollisuus
voi olla systeemin sisäistä ja perustua taivutustyyppin säännönmukaisuuteen ja morfotak-
tiseen läpinäkyvyyteen. (Wurzel 1984.) Lainaverbit mukautetaan Suomen romanin lek-
sikkoon indoarjalaista alkuperää olevalla suffiksilla *-(j)Av-*, jonka alkuperäinen funktio
on ollut johtaa intransitiivisista juurista transitii-
veja. Luoteisten romanimurteiden ryhmässä,
johon kuuluvat Suomen romanin ohella sinti ja manuš, sen käyttö on laajentunut laina-
sanojen adaptaatiotunnukseksi. (Matras 2002: 122–123.) Lainasanoilla se ei välttämättä
koodaa transitii-
vistä merkitystä (esimerkki 1a). Intransitiiviset lainaverbit mukautetaan
leksikkoon yleensä erillisen, samoin indoarjalaisen suffiksin *-(j)Uv-* avulla (1b–c). Suo-
men vokaaliharmonian vaikutuksesta suffiksilla on variantit *-(j)äv-*, *-(j)yv-* ja *-(j)öv-* (1d–
f). Vaikka transitii-
visuuden koodaaminen ei ole kielessä johdonmukaista, käytän merkin-
tää 'transitiivit' ja 'intransitiivit' viitatessani taivutustyyppeihin, joissa esiintyvät tunnuk-
set *-(j)Av-* ja *-(j)Uv-*.

- (1) a. *hinn-av-aa* 'ehtiä' < ruots. *hinna*
b. *doog-uv-aa* 'kelvata' < ruots. *duga*
c. *most-uv-aa* 'täytyä' < ruots. *måste*
d. *myönt-äv-ää* 'myöntyä' < sm. *myöntyä*

▷

- e. *hyöv-yv-aa* 'tarvita' < ruots. *behöva*
 f. *ylt-öv-ää* 'ylettää' < sm. *ylettää*

(RF)

Seuraavassa käsittelemme lähemmin taivutustyyppien yhdenmukaistumista. Intransitiiveilla ja transitiiveilla voidaan havaita analoginen muutostendenssi, jonka seurauksena saman taivutustyyppin verbeistä pyritään muodostamaan partisiippi samoin lekseemin etymologiasta riippumatta. Tällöin monet temaattisetkin transitiivit saavat atemaattisen partisiippisuffiksin, ja tendenssinä näyttäisi olevan redundantin suppletionin purkautuminen. Useissa romanimurteissa on havaittu vastaavaa substantiivien atemaattisten ja temaattisten taivutustyyppien analogista yhdentymistä, jolloin muutos voi tapahtua kumpaan suuntaan tahansa (Elšik 2000: 23–24; Matras 2002: 81–85; Suomen romanista Pirttisaari-tulossa; Granqvist ja Pirttisaari tulossa: 36–37, Granqvist ja Hedman tässä numerossa). Temaattisen suffiksin laajennusta *-Diilo* en käsittele tässä lähemmin, koska se esiintyy lähinnä intransitiiviverbien kontekstissa.

Tällä hetkellä kielessä esiintyy runsaasti kahden rinnakkaisen systeemin aiheuttamaa, muutosta indeksoivaa vapaata vaihtelua ja kerroksisuutta (vrt. Hopper ja Traugott 1993: 123). Temaattisen partisiippin leksikaalistuttua rinnakkaismuodoilla on usein lievä merkitysero, kuten esimerkissä (2).

- (2) a. *sik-j-av-aa* 'oppia' : *sik-lo* ~ *sik-j-ar-do* 'oppinut; kyvykäs'
 b. *sik-j-av-aa* 'oppia' : *sik-j-ime* 'oppinut'

(RF)

Samassakin idiolektissa voi esiintyä rinnakkain saman verbin temaattisia (3a) ja atemaattisia (3b) partisiippeja tai uudismuodosteita, joissa on suomen partisiippisuffiksi (3c).

- (3) a. *hats* **-ar** **-d** **-o** *phuu*
 polttaa TR PP+TEM MASK+SG+NOM maa+NOM
 'poltettu maa'
 (RF)

- b. *Tšeer* *hin* *hats* **-ime.**
 talo+SG+NOM olla+PREES+3SG polttaa PP+ATEM+NOM
 'Talo on poltettu.'
 (HP: 2002NI₃₀)

- c. *Tšeer* *hin* *hats* **-a** **-ttu.**
 talo+SG+NOM olla+PREES+3SG polttaa TR PP
 'Talo on poltettu.'
 (HP: 2002NI₃₀)

Produktiivisuus kytkeytyy korkeaan tyyppifrekvenssiin, toisin sanoen lekseemeihin, jotka eivät välttämättä yksinään esiinny usein, mutta joiden tavoin käyttäytyviä lekseemejä on paljon eli joiden leksikaaliset kytkökset ovat vahvat (Bybee 1985: 133). Suomen romanissa produktiivinen transitiivien taivutustyyppi onkin tyyppitaajuudeltaan suurin. Atemaattisen komponentin kasvamisella suhteessa temaattiseen komponenttiin on luonnollisesti vaikutusta muutoksen suuntaan. Uudet lainaverbit kasvattavat transitiivien osuut-

ta, ja kaikkiaan indoarjalaisia sanoja on Suomen romanissa ehkä enää noin 17 % leksikosta (Aalto 1977: 70; vrt. Valtosen (1966) 23 %). Transitivien systeemisäinen domianssi luo kieleen dynamiikkaa.

Jos koko taivutustyyppiä koskevat muutokset erotetaan yksittäisten verbien muutoksista, voidaan todeta, että epäsäännöllinen primaariverbien taivutustyyppi menettää yksittäisiä verbejä säännölliseen transitivien taivutustyyppiin ja että osa sen verbeistä saa transitiviverbeille tyypillisen atemaattisen partisiippisuffiksin. Jälkimmäinen tendenssi voi koskea kaikkia taivutustyyppien verbejä, mihin palaan jatkossa. Koska ihmisen on helppompaa hallita runsaasti yksiköitä ja vähän sääntöjä (esim. Määttä 1994: 193), voidaan Suomen romanin partisiippien näennäisessä säännöttömyydessä nähdä pyrkimys luoda suu-remppaa säännönmukaisuutta kielisysteemiin.

PARADIGMAATTINEN EPÄSÄÄNNÖLLISYYS

Seuraavassa esitän, että atemaattisen suffiksin saaviin temaattisiin verbeihin kuuluu joukko primaariverbejä, joissa ilmenee paradigmaattista epäsäännöllisyyttä. Kaaviossa 2 on esitetty primaariverbien taivutus jaettuna alatyyppeihin sen mukaan, miten preesensin 3. persoona sekä imperfekti, 2. partisiippi ja imperatiivi on muodostettu aineistossa. Juuri näissä muodoissa tavataan vartalotyypeittäin ehdollistuvaa vartaloiden ja päätteiden allomorfiasta vaihtelua.

Kaavio 2. Primaariverbien taivutustyyppit Suomen romanissa. Imperfektin ja 2. partisiippin tunnuksen *-d*, *-t* ja *-l* (imperfektissä *-j*) fonotaktinen ehdollistuminen ei vaikuta tyyppijakoon (tarkemmin ks. Pirttisaari 2002).

	VERBI	PREES. 3SG.	IMPF. 3SG.	PP.	IMPER.
1a.	<i>phenn-aa</i> 'sanoa'	<i>phenn-ela</i>	<i>phen-j-as</i>	<i>phen-l-o</i>	<i>phen!</i>
1b.	<i>tšeer-aa</i> 'tehdä'	<i>tšer-ra ~</i> <i>tšeer-ela</i>	<i>tšer-d-as</i>	<i>tšer-d-o</i>	<i>tšeer!</i>
2a.	<i>draad-aa</i> 'ajaa'	<i>draad-ela</i>	<i>draad-i-d-as</i>	<i>draad-i-meN</i>	<i>draad-e!</i>
2b.	<i>džaan-aa</i> 'tietää'	<i>džaan-ela</i>	<i>džaan-i-d-as</i>	<i>džan-l-o ~</i> <i>džaan-i-meN</i>	<i>džaan!</i>
3.	<i>souv-aa</i> 'nukkua'	<i>souv-ela</i>	<i>sou-t-as ~</i> <i>souv-i-d-as</i>	<i>souv-i-de ~</i> <i>souv-i-meN</i>	<i>sou!</i>
4a.	<i>d-aa</i> 'antaa; lyödä'	<i>d-ela</i>	<i>dii-j-as ~</i> <i>dii-l-o</i>	<i>dii-l-o ~</i> <i>dii-j-i-meN</i>	<i>d-e(e)!</i>
4b.	<i>dž-aa</i> 'mennä'	<i>dž-ala</i>	<i>džei-j-as ~</i> <i>džee-l-o</i>	<i>džee-l-o</i>	<i>dž-a(a)!</i>
4c.	<i>piiv-aa</i> 'juoda'	<i>p-ila</i>	<i>pii-j-as ~</i> <i>pii-l-o</i>	<i>pii-l-o</i>	<i>pii(v)!</i>
5.	<i>š-om</i> 'olla'	<i>h-in</i>	<i>s-as</i>	–	–

▷

Taivutustyyppit ovat seuraavat:

- 1a. Säännölliset primaariverbit.
- 1b. Primaariverbit, joissa esiintyy kontrahointi ja assimilaatio PREES+3SG *tšerra* < *tšeer-ela* ja 3PL *tšer-na* < *tšeer-ena*, mutta joissa nykykielessä ilmenee säännöllisten jälkimmäisten muotojen yleistymistä. Samoin IMPF+3SG *peer-aa* ('pudota'): *per-d-as* (RF) on uudempi muodoste kuin *pei-j-as* (RB: 1983/01/0004). Huomaa epäsäännöllinen partisiippi ja IMPF+3SG *meer-aa* ('kuolla'): *muu-l-o* (diakroniasta ks. Turner 1926: 149).
- 2a. Primaariverbit, jotka päättyvät dentaaliin tai konsonanttityhtymään, niin kutsuttu *i*-tyyppi.
- 2b. Primaariverbit, jotka assosioituvat *i*-tyyppiin.
3. Primaariverbit, jotka päättyvät -VV. Huomaa epäsäännölliset partisiipit *thouv-aa* ('pestä'): *thon-do* ja *tšuu-aa* ('laittaa'): *tšun-do*.
- 4a. Niin sanotut vahvat primaariverbit, joilla on -e-preesens; lisäksi *l-aa* 'ottaa; saada'. Huomaa epäsäännöllinen (aa)v-aa ('tulla'): (aa)v-ela: *av-j-as* ~ *au-l-o*: *au-l-o*: *au!*, joka taipuu partisiippivartaloa lukuunottamatta kuten tyyppi 3. Tämä tukee Paunosen (1983: 62) suomen kieltä koskevaa havaintoa siitä, että harva taivutustyyppimalli on täysin yksiselitteinen.
- 4b. Niin sanotut vahvat primaariverbit, joilla on -a-preesens; lisäksi *h-aa* 'syödä'.
- 4c. Niin sanotut vahvat primaariverbit, joilla on -i-preesens; tähän ryhmään kuuluu ainoastaan *piivaa* < *pjā* (PV).
5. Kopula. PREES+3SG -h on seurausta romanin *s* ~ *h* -vaihtelusta (ks. Matras 2002); vertaa muiden murteiden *s-i* 'on'.

Synkroninen tutkimus osoittaa vaihteluvaiheen, jossa muun muassa tyyppin 2b primaariverbi *džaan-aa* 'tietää' saa toisen taivutustyyppin kategoriatunnuksen, atemaattisen partisiippisuffiksin. Verbillä on partisiipissa rinnakkaismuodot *džan-lo* ~ *džaan-ime*. Muutoksen motivaationa voidaan nähdä taivutustyyppissä ilmenevä epäsäännöllisyys, joka rikkoor järjestelmän ja luo taivutustyyppin sisälle jännitteen. Verbin taivutus voidaan jakaa kahteen kilpailevaan tyyppiin (ks. kaavio 3), joista jälkimmäinen (b) on pysyvä ja morfotaktisesti läpinäkyvämpänä systeemin sisäisesti sopiva (vrt. Wurzel 1984).

Kaavio 3. *Džaaaa*-verbin taivutusparadigma.

PREES. 1SG.	IMPF. 1SG.	PP. (MASK. SG. NOM.)
<i>džaan-aa</i>	<i>džaan-i-d-om</i>	<i>džan-l-o</i> ~ <i>džaan-imeN</i>
a. <i>džaan-aa</i>	* <i>džan-j-om</i>	<i>džan-l-o</i>
b. <i>džaan-aa</i>	<i>džaan-i-d-om</i>	<i>džaan-imeN</i>

Säännönmukaisesti primaariverbeillä on preesens- ja partisiippivartalon välillä vaihtelu VV ~ V tai KK ~ K (ks. kaavio 2), kun taas transitivilla ei ole vartaloallomorfaa.

Imperfekti muodostetaan klitisoimalla partisiippiin kopula *som* 'olla', jolloin primaari-verbeillä partisiipin tunnus *l* muuttuu *j*:ksi, esimerkiksi **phenlo-(s)om* > *'phen-j-om* (sanoa+IMPF+1SG) 'sanoin' (Bubeník 1995: 11; 2000: 219–20). Transitiiiveilla partisiipin ja imperfektin tunnus on *-d* ~ *-t*. Kaaviosta (1) havaitaan, että temaattiselta partisiipilta *džanlo* puuttuu analoginen tuki imperfektissä: *džan-l-o* > **džan-j-om*. Partisiipin *džan-l-o* ja imperfektimuodon *džaan-i-d-om* välillä on poikkeavaa vartaloallomorfiia (V ~ VV vaihtelu), ja lisäksi imperfektin tunnus on *-d*, kun se säännönmukaisesti olisi *-j*. Atemaattiselle partisiipille *džaan-i-me* sitä vastoin on analogista tukea, sillä imperfektissä esiintyy sama vartaloallomorfi *džaan-* ja sidevokaali *-i* kuin partisiipissa. Imperfektissä ilmenevä estynyt morfofonologinen prosessi VV > V, sidevokaali *-i* ja imperfektin tunnus *-d* implikoivat atemaattisen suffiksin *-me*. Samoin taipuvat tyyppin 2a dentaalivartaloiset primaariverbit, kuten 'ajaa' *draad-aa* : *draad-i-dom* : *draad-i-me*, ovat toimineet mallina *džaanaa-*verbin taivutukselle. Vaihteluvaihetta voidaan kuvata proportionaalisena analogiana. Tendenssinä on analogiaan perustuva muutos vaihteluparin jälkimmäiseen varianttiin, jona on muoto *džaanime*:

$$\begin{array}{l} \textit{draad-i-d-om} = \textit{džaan-i-d-om} \sim \textit{draad-i-d-om} = \textit{džaan-i-d-om} \\ \textit{draad-i-me} \quad \quad (\textit{džan-l-o}) \quad \quad \textit{draad-i-me} \quad \quad \textit{džaan-i-me}^1 \end{array}$$

Edellä kuvatut primaariverbit muodostavat sekatyypin, joka horjuu imperfektissä ja partisiipissa taivutustyyppien välillä. Tämä niin sanottu *i*-tyyppi vaikuttaa produktiiviselta. Dentaaliin päättyvillä primaariverbeillä, kuten *draad-aa* 'ajaa', *-i* on sidevokaali, jonka esiintymistä voitaisiin pitää fonologisena ilmiönä. Taivutustyyppi on kuitenkin yleistynyt mainittuun verbiin *džaan-aa* 'tietää' sekä verbeihin *rann-aa* : *rann-i-d-om* : *rann-i-me* (JE: 1971/21/0054) ~ *ran-l-o* (JE: 1971/02/0025) 'kirjoittaa', *pass-aa* : *pass-i-d-as* (3SG) (JE: 1971/02/0016) : *pass-i-men* (RB: 1975/06/0006ML₃₀) 'uskoa' ja morfofonologisesti kompleksisempiin tyyppin 3 primaariverbeihin, kuten *staav-aa* : *stau-d-as* (3SG) (DT: 1970/37/0004) ~ *staav-i-d-as* (RF) 'astua'. Vartaloallomorfian kadotessa taivutustyyppin kompleksisuus vähenee. Tyyppin 3 partisiipissa on kuitenkin leksikaalistumisen seurauksena morfofonologista epäsäännöllisyyttä, vertaa *staav-o* 'astutettu' ja *bi-staa-d-o* ~ *bi-staav-i-men* 'astuttamaton' (RF). *i*-tyyppi lähenee transitiiveja siinä, että vartaloallomorfia minimoidaan. Tässä nähdään, että »paradigmaattisilta ominaisuuksiltaan toisiaan muistuttavat taivutustyyppit pyrkivät koko taivutuksen yhdenmukaistumiseen» (Paunonen 1983: 78). Kysymys siitä, siirtyvätkö kyseiset verbit kokonaan transitiivien taivutustyyppiin, jää kuitenkin avoimeksi. Imperfektissä ainoana erona transitiiveihin on sidevokaali *-i* transitiivitunnuksen *-a* asemesta, vertaa *souv-aa* : *souv-i-d-e* 'nukkuivat' (RB: 1980/06/0008ML₃₀), *kam-l-av-aa* : *kam-l-a-d-e* 'rakastivat' (JE: 1971/16/0040). Toisaalta transitiiveilla esiintyy satunnaisesti *i*-taivutusta imperfektissä, kuten *kam-l-i-d-e* (JE: 1971/03/0022). Tämä on Suomen romanille ominainen innovaatio.

Kielenkäytön vähetessä poikkeustapaukset joutuvat usein analogiavaikutusten alaisiksi, tässä tapauksessa saavat produktiivisen atemaattisen partisiippisuffiksin. Voidaan ajatella, että kielen vähäinen käyttö ei salli epäsäännöllisyyttä, sillä tällöin yksiköiden

¹ Eli *draadidom* : *draadime* = *džaanidom* : *x*; *x* = *džaanime*.

leksikaalinen vahvuus heikkenee ja ne muodostetaan leksikaalisten kytkösten avulla (vrt. Bybee 1985: 118–24). Produktiiviselle taivutuskeinolle on tyypillistä edetä siellä, missä kielessä esiintyy horjuvuutta tai epäsäännöllisyyttä; kielijärjestelmän sisäinen tekijä motivoi siis muutosta (vrt. Wurzel 1984: 113–5).

Taivutustyyppien yhdenmukaistuessa se taivutustyyppi säilyy, joka on joko ikonisin tai yhdenmukaisin (vrt. Wurzel 1984: 75–80). Paunonen (1983) vertaa tässä yhteydessä produktiivisia perusparadigmoja tuntomerkkisiin eriytyneisiin paradigmoihin. Suomen romanin transitiiiviverbien taivutusta voidaan pitää säännöllisenä ja morfotaktisesti läpinäkyvänä, kun taas primaariverbeissä esiintyy mainitunlaista kompleksista allomorfasta vaihtelua osoituksena alkuperäisestä indoarjalaisesta fuusioituvuudesta (vrt. Elšik 1997: 25; ks. kaavio 4). Verbisysteemin fuusioituvuus ja opaakkisuus kuitenkin vähenevät epäsäännöllisten imperfektimuotojen, kuten *staudas*, kadotessa. Niiden tilalle omaksutut analogiset muodot, kuten *staavidas*, osoittavat suurempaa morfotaktista läpinäkyvyyttä.

Kaavio 4. Primaariverbien (I), transitiivien (II) ja intransitiivien (III) taivutus kasvavan opaakkiuden (ja fuusioituvuuden) ja vähenevän morfotaktisen läpinäkyvyyden ja säännöllisyyden mukaan. Taivutustyyppinä II ja III ei eroteta morfotaktisen läpinäkyvyyden suhteen. Morfeemijako primaariverbeillä: vartalo+PREES+1SG; vartalo+IMPF+1SG; vartalo+PP+MASK+SG+NOM. Transitiiiviverbeillä: vartalo+TR+PREES+1SG; vartalo+TR+IMPF+1SG; vartalo+PP+MASK+SG+NOM. Intransitiiviverbeillä: vartalo+INTR+PREES+1SG; vartalo+INTR+IMPF+1SG; vartalo+INTR+PP+MASK+SG+NOM.

	PREES.+1SG.	IMPF.+1SG.	PP.
'antaa' I	<i>d-aa</i>	<i>dii-j-om</i>	<i>dii-l-o</i>
'kastaa' I	<i>boll-aa</i>	<i>bol-d-om</i>	<i>bol-d-o</i>
'ajatella' II	<i>tenk-av-aa</i>	<i>tenk-a-d-om</i>	<i>tenk-imeN</i>
'muuttua' III	<i>par-uv-aa</i>	<i>par-u-diij-om</i>	<i>par-u-diil-o</i>

Opaakkisuus

Morfotaktinen läpinäkyvyys

MUUTOKSEN FUNKTIONAALINEN SELITYS

Jo Sampson (1926: 94, § 201) havaitsi atemaattisen partisiippisuffiksin esiintymisen Suomen romanissa temaattisilla transitiiiviverbeillä, kuten *bikn-av-aa*: *bikn-ime* 'myyty'. Sen ala on kuitenkin vielä laajempi kuin kielen atemaattinen komponentti, temaattiset transitiiivit ja primaariverbit, joissa ilmenee paradigmaattista epäsäännöllisyyttä. Uusimpien aineslähteiden nojalla myös kielen tavallisimpiin primaariverbeihin voidaan liittää atemaattinen suffiksi *-meN* analogian varaan rakentuvan abduktiivisen yleistyksen tuloksena. Tässä kohdin Suomen romani poikkeaa muista romanimurteista (vrt. Matras 2002: 160):

(4)

a. *mukk* -aa : *muk* -l -o ~ *mukk* -ime
 päästää PREES+1SG päästää PP+TEM MASK+SG+NOM päästää PP+ATEM
 'minä] päästän' 'päästetty' (RF) 'päästetty'

(RB: 1996/04MI₅₀)

b. *boll* -aa : *bi* -bol -d -o ~
 kastaa PREES+1SG NEG kastaa PP+TEM MASK+SG+NOM
 'minä] kastan' 'kastamaton; juutalainen' (MNS, RF)

bi -bol -d -ime
 NEG kastaa PP+TEM PP+ATEM
 'juutalainen' (RB: 1996/02/11MI₅₀)

c. *peer* -aa : *per* -d -o ~
 kaatua PREES+1SG kaatua PP+TEM MASK+SG+NOM
 'minä] kaadun' 'kaatunut' (RF)

per -d -ime
 kaatua PP+TEM PP+ATEM
 'kaatunut' (LE: 2001/08/0012)

Esimerkkien (4b–c) atemaattisissa varianteissa nähdään kaksoissuffiksaatio ja temaattiselle derivaatiolle tyypillinen lyhyempi vartaloallomorfi, jolloin tuloksena on temaattisen ja atemaattisen partisiipin kontaminaatio. Atemaattisen suffiksin edellä ei yleensä esiinny vartaloallomorfiaa, kuten edellä todettiin. Päätteen liittäminen muotoon, jossa jo on kategoriattunus, osoittaa, ettei produktiivisten tunnusten leviäminen noudata aina proportionaalista analogiaa, kuten Wurzel (1984: 140) on huomannut; Anttila (1972: 91) pitääkin kontaminaatiota ei-proportionaalisen analogiana.

Yhtenä motivaationa atemaattisen suffiksin produktiivisuudelle voi olla merkityksen laajeneminen. Käännöskielessä atemaattinen suffiksi on saanut uusia funktioita: konverbin (5a), passiivin 1. partisiipin finaalarakenteessa (5b) ja agenttipartisiipin (5c) sekä verbaalisubstantiivien johtimen (5d). Esimerkissä (5b) atemaattinen suffiksi esiintyy passiivin 1. partisiipin funktiossa primaariverbillä. Analogisesti se laajenee primaariverbeihin myös 2. partisiipin funktiossa. (Ks. Pirtisaari 2002.)

(5)

a. *Pesko* *truhhul* -es *kand* -ime -s *panna*
 REFL+GEN risti OBL kantaa PP+ATEM ADV[KONV] vielä
 'Vielä ristiään kantaen'
 (DT: 1970/38/0003)

b. *publikaane* *aune* *te* *bol* -d -imen
 publikaani+PL+NOM tulla+IMPF+3PL KOMPL kastaa PP+TEM PP+ATEM
 'tuli [myös] publikaaneja kastettaviksi'
 (LE: 2001/03/0012)

c. *te* *Jeesus* -es -ko *sikj* -ime
 kun Jeesus MASK+SG GEN opettaa PP+ATEM
 'kuin Jeesuksen opettama'
 (RB: 1996/05/0034MI₅₀)

▷

- d. *Douva hin nii mengo haag -imen*
 se olla+PREES+3SG myös POSS+1SG toivoa PP+ATEM
 'Se on myös minun toivomukseni.'
 (RB: 1976/09/0006ML₃₀)

Myös umpinainen niin sanottujen epäsäännöllisten primaariverbien luokka osoittaa epätyypillistä vartaloallomorfiaa atemaattisessa derivaatiossa (6). Keskeinen kysymys kuuluukin, miten on mahdollista, että kielenkäyttäjä tuottaa sellaisen uudismuodosteen kuin *diij-i-me* 'annettu; lyöty', vaikka vastaava temaattinen partisiippi *dii-l-o* 'annettu; lyöty' kuuluu kielen tavallisimpiin yksiköihin.

(6)

- a. *d -aa :* *dii -l -o ~ diij -ime*
 antaa PREES+1SG antaa PP+TEM MASK+SG+NOM antaa PP+ATEM
 '[minä] annan' 'annettu' (RF) 'annettu'
 (RB: 1996/04/27MI₅₀)
- b. *l -aa :* *lii -l -o ~ liij -ime*
 saada PREES+1SG saada PP+TEM MASK+SG+NOM saada PP+ATEM
 '[minä] saan' 'saatu' (RF) 'saatu'
 (LE: 2001/05/0036)

Seuraavassa tarkastelen muutoksen funktionaalista motivaatiota. Aktiivin ja passiivin perfektin opposition heikkeneminen on vanha indoarjalainen dilemma, jonka ratkaisemiseksi eri kielissä on ilmennyt eri vaihtoehtoja. Yksi mahdollinen ratkaisu romanissa on kreikan partisiippisuffiksien *-meN* lainaaminen. (Bubenik 2000: 221–223.) Aineistoni perusteella tendenssinä Suomen romanissa on juuri pääluokan koodaaminen partisiippiin: aktiivin temaattiseen ja passiivin atemaattiseen partisiippiin transitiivisilla primaariverbeillä, jotka ovat monitulkitaisia. Tendenssi ei kuitenkaan ilmene kaikissa tapauksissa eikä idiolekteissa, vaan lähinnä 40–50-vuotiaiden ikäryhmän edustajilla. Semioottisesti tarkasteltuna suppleetio ei ole optimaalinen, ikoninen koodaustapa (esim. Mayerthaler 1981: 39), joten suffiksien merkitysten eriytyminen on luonnollista.

Siirryn tarkastelemaan lähemmin tulkinnan monihahmotteisuutta. Jäänteinä indoarjalaisesta ergatiivisysteemistä eräissä romanimurteissa käytetään 2. partisiippia menneen ajan yksikön kolmannessa persoonassa (Matras 1995: 96; 2002: 44). Finiittistyneitä partisiippeja käytetään vain epäsäännöllisistä primaariverbeistä, kuten esimerkissä (7a), sekä Suomen romanissa analogisesti intransitiiveista, joihin liitetään vastaava suffiksi *-Diilo*. Lauseen kieliopillinen subjektin on myös looginen, eikä partisiippi kongruoi lauseen semanttisen patientin kanssa, joten rakenne ei ole enää ergatiivinen. Partisiipit eivät Suomen romanissa myöskään kongruoi lauseen subjektin kanssa suvussa, kuten vielä 1930-luvun aineslähteessä (7b) ja muissa murteissa (Cech ja Heinschink 2001: 152). Suomen puhekielen vaikutuksesta myös lukukongruenssi on osittain katoamassa, kuten esimerkki (7c) osoittaa.

(7)

- a. *Doole -ha lii -l -o pappales frest -av -el*
 se ABL saada PP MASK+SG+NOM taas yrittää TR SUBJ+3SG

fent   *-ide*   *-s*.
 hyvä   KOMP   ADV
 'Siksi [hän] sai taas yrittää paremmin.'
 (RB: 1984/03/0012ML₃₀)

b. *Mi*   *dāi*   *na*   *haja*   *-dil*   *-i*   *te*
 minun+FEM+SG   äiti   NEG   osata   PP   FEM+SG   KOMPL
dikk   *-el*   *pelexk*   *-i*.
 katsoa   SUBJ+3SG   kortti   PL
 'Äitini ei osannut ennustaa korteista.'
 (AR: 1940:209)

c. *Om*   *kent*   *-i*   *lii*   *-l*   *-o*   *gutti*   *-ki*   *guos*   *-i*.
 jos   lapsi   PL+NOM   saada   PP   MASK+SG+NOM   vähän -kin   tavara   PL
 'Jos lapset sai[vat] vähänkin tavaroita.'
 (RB: 1980/10/0075NN)

Aktiivin perfektin ja pluskvamperfektin muodostetaan suomen vaikutuksesta liittotempuksina, joissa on kopula *som/aahñaa* 'olla' sekä partisiipin asemesta pääverbin persoonassa ja luvussa taipuva imperfektimuoto. Näin persoona ja luku koodataan kahdesti, sekä apu- että pääverbiin (8a). Esimerkki (8b) osoittaa kuitenkin 2. partisiipin kieliopillistumista verbikompleksin taipumattomaksi konstituentiksi indoeurooppalaisten kielten taivoin (vrt. Ramat 1987: 5). Se esiintyykin liittotempuksissa useammin kuin imperfektin 3. persoonassa.

(8)

a. *Me*   *s*   *-om*   *aah*   *-t*   *-om*   *sar*   *son*   *-j*   *-imen*
 minä+NOM   olla   PREES+1SG   olla   IMPF   PREES+1SG   kuin   nukahtaa   INTR   PP
 'Olen ollut kuin unessa.'
 (EV: 1990/01/0003NI₅₀)

b. *kaale*   *koon*   *-en*   *hin*   *lii*   *-l*   *-o*   *penge*   *hisbi*
 romani+PL   joka   PL+OBL   olla+PREES+3PL   saada   PP   MASK+SG+NOM   REFL   talo+PL
 'romanit, jotka ovat saaneet talon'
 (RB: 1978/07/0003NN)

Esimerkiksi syntagma *hin diilo* on siis ambivalentti, ja sillä on kaksi kontekstisidonnaista tulkintaa, jotka on esitetty esimerkissä (9).

(9) *hin d-ii-l-o*   '1. on antanut; lyönyt 2. on annettu; lyöty'

Koska esimerkiksi partisiipilla *diilo* 'antoi; antanut; löi; lyönyt' on kyseisiä aktiivisia funktioita, on isomorfisuusperiaatteen mukaista, että sen passiivin 2. partisiipin funktio koodataan toiseen muotoon. Tässä tapauksessa käytettävissä on atemaattinen partisiippi. Esitetyn kehityksen toteutuessa temaattiset partisiipit saavat aktiivisen tulkinnan, atemaattiset passiivisen, kuten esimerkissä (10).

▷

- (10) a. *hin d-ii-l-o* 'on antanut; lyönyt'
 b. *hin d-ii-j-i-me* 'on annettu; lyöty'

Uuden atemaattisen partisiipin käyttö passiivisena on siten funktionaalisesti motivoitua ja kaventaa monitulkitaisuutta. Esimerkissä (11) nähdään tällainen atemaattisen partisiipin innovatiivinen käyttö aineistossa.

(11)

- a. *koon s -as aro nyöta, liit -ime ta diij -ime*
 joka+SG+NOM olla IMPF+3SG INESS hätä+SG+NOM kärsiä KONV ja lyödä PP+ATEM
 'joka oli hädässä, kärsivänä ja lyötynä'
 (RB: 1996/04/0027MI₅₀)
- b. *nev -o veeva -ta liij -ime bittos*
 uusi MASK+SG kangas SG+ABL ottaa PP+ATEM pala+SG+NOM
 'uudesta vaipasta otettu paikka'
 (LE: 2001/05/0036MI₅₀)

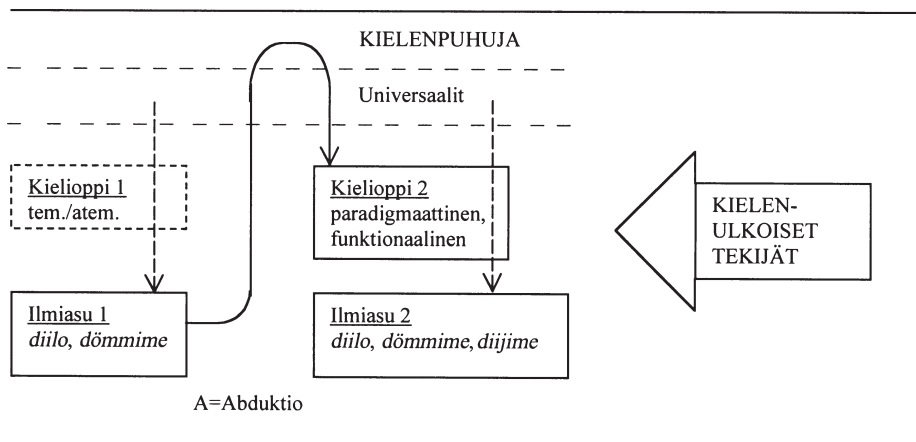
KIELIKONTAKTIT JA SOSIOKULTTUURINEN KONTEKSTI

Lopuksi käsittelem suomen kielikontaktien ja Suomen romanin sosiokulttuurisen kontekstin osuutta muutokseen. On muistettava, että Suomen romanin puhujat ovat kaksikielisiä (ks. esim. Vuorela ja Borin 1998). Suomen romanissa näkyy samanaikaisesti arkaisoivia piirteitä, kuten partisiipin finiittistyminen, ja suomen kontaktivaikutusta. Atemaattisen partisiipin merkityksen eriytyminen voidaan nähdä osoituksena suomen kontaktivaikutuksesta, sillä suomessa aktiivin ja passiivin 2. partisiippi koodataan eri suffikseihin (vrt. esimerkki 12). Kielen morfologian kompleksisuus yhdistettynä vähäiseen käyttömäärään voi aiheuttaa tämänkaltaista muutospainetta, kuten Lindgren (1993) on todennut väitöskirjassaan kveenisuomesta, jota puhutaan niin ikään monikielisessä ympäristössä.

- (12) a. *saa -nut*
 saada PP+AKT
- b. *saa -tu*
 saada PP+PASS

Kuitenkaan jokainen innovaatio ei johda muutokseen, ja muutosten erottaminen toisistaan on ongelmallista. Uudistuksesta tulee osa kieltä, kun siitä tulee produktiivinen eli kielenkäyttäjät mieltää sen säännöksi ja se siirtyy *parole*-tasolta osaksi *langueta* (Coseriu 1974: 223). Tällöin kielenkäyttäjät antaa varianteille *diilo* ja *diijime* tietyt arvot analogian varaan rakentuvan abduktiivisen päättelyn perusteella (Anttila 1977: 79). Muutosta voidaan mallintaa abduktiivisena muutoksena (kuvio 1).

Kuvio 1. Abduktiivinen muutos Suomen romanin partisiippisuffiksien distribuutiassa (kuvion pohjana Anttila 1972: 197, jonka pohjana puolestaan Andersen 1966; vrt. Andersen 1973: 778; Hopper ja Traugott 1993: 33–34).

Ilmiasu johdetaan deduktiivisesti kielellisistä universaaleista ja mentaalista kieliopista. Kielioppi 2 muodostetaan universaaleista (pääpremissi) ja ilmiasu 1:stä (alipremissi) abduktiivisen päättelyn tuloksena. Muutosta kielioppi 1:n ja kielioppi 2:n välillä voidaan siten kuvata abduktiivisena muutoksena, jossa kielenkäyttäjät on yhdistänyt ilmiasu 1:n eri universaaleihin kuin kielioppi 1:n kohdalla ja abduktio kielioppi 2:n. (Anttila 1972: 197.) Suomen romanin tapauksessa kielenkäyttäjät johtaa kielioppi 2:n universaaleista ja ilmiasu 1:stä, kuten temaattisista ja atemaattisista partisiipeista (esimerkiksi *dii-lo* 'lyöty' ja *dömm-ime* 'tuomittu'). Abduktiivisen päättelyn seurauksena hän yleistää atemaattisen partisiippisuffiksien koskemaan myös kielen temaattista leksikkoa ja tuottaa ilmiasussa 2 uudismuodosteita, kuten transitiviverbin partisiipin *bikn-ime* 'myyty' (AT) ja vuosisata myöhemmin partisiipin myös primaariverbistä: *dii-j-ime* 'lyöty' (RB: 1996/04/0027MI₅₀). Tällöin kielen säännöt muuttuvat.

Muoto *diijime* 'annettu; lyöty' edustaa pitkälti idiosynkraattista innovaatiota. Koska atemaattinen partisiippisuffiksi on kuitenkin temaattista produktiivisempi, voidaan muotoa pitää muutokselle oireellisena. Jos pääluokan koodaaminen partisiippiin toteutuu koko kieliyhteisössä, se johtaa tunnusmerkkisyyden purkautumiseen. Atemaattinen suffiksi, primaariverbeillä opposition tunnusmerkkinen termi, muuttuu tunnusmerkittömäksi passiivin toisen partisiipin funktiossa.

Olen lisännyt kuvioon (1) nuolen osoittamaan kielenulkoisia tekijöitä, tässä tapauksessa suomen kontaktivaikutusta sekä kielenkäytön ja yhteisön sosiaalisen kontrollin määrää. Kuvion (1) kielioppi 1 on valtakielen kohdalla yhteisön kielellisen tradition ja normin säätelemä näkemys kielestä, minkä vuoksi kielioppi ei muutu rajusti jokaisen (uuden) kielenpuhujan kohdalla, vaan abduktiivinen muutos pyritään eliminoimaan antamalla riittävästi yhteisön normin mukaista palautetta (ilmiasu 1). Suomen romanin tapauk-

ssa kieliyhteisön normittava kontrolli on vähäistä, variaation ja innovaatiot sallivaa, jolloin seurauksena voi olla kielen hajoaminen (vrt. Paunonen 1990: 20–21).

Kielessä ilmeneekin monia ristiriitaisia muutostendenssejä, joista mainittakoon lopuksi se, että atemaattista partisiippisuffiksia on käytetty aktiivisena intransitiiviverbeillä, esimerkiksi (13) verbillä *phöönt-* < *född-uv-aa* 'syntyä'.

- (13) *Me som buur -u -d -ommas ta phöönt -ime daari*
 minä olla+1SG asua INTR IMPF 1PL ja syntyä PP+ATEM täällä
 'Olen asunut ja syntynyt täällä'
 (SKS: 1972/16/0037MI₁₀)

Kiinnostava jatkotutkimuskohde olisikin, missä määrin kieltä tai edes yksittäistä idiolektia ohjaa yksi selittävä peruste ja missä määrin vaihtelu määräytyy sosiolingvistisesti, esimerkiksi puhujan iän mukaan.

MUUTOKSEN SEURAUKSET

Atemaattisen partisiippisuffiksin sekä sitä käyttävän transitiivi- ja *i*-taivutustyyppin produktiivisuus heijastelee Suomen romanin kielitypologista kehitystä agglutinoivaan suuntaan muun muassa sen nojalla, että atemaattinen suffiksi ei aiheuta morfonologisia muutoksia verbivartalossa. Edelleen atemaattinen partisiippi sekä mainitut taivutustyyppit ovat morfotaktisesti läpinäkyviä, mikä piirre painottuu agglutinoivissa kielissä (Dressler 1985: 344). Sama typologinen tendenssi on havaittu muissakin romanimurteissa (ks. Elšik 1997), mutta voi olla Suomen romanissa voimakkaampi suomen kontaktivaikutuksesta. (ks. Pirttisaari 2002; painossa).

Romanilingvistiikassa romanin temaattisen morfologian fossiloitumista on pidetty pararomanin piirteenä (Matras 1998: 6; Bakker ja van der Voort 1991; Wexler 1997). Äärimmäisellä pararomanilla tarkoitetaan kieltä, josta puuttuu produktiivinen romanin morfologia eli jonka leksikko on romanin mutta morfologia dominantin kontaktikielen (vrt. Thomason ja Kaufman 1988). Suomen romaniksi kirjoittavat henkilöt pyrkivät välttämään näkyviä suomen lainoja ja suomen morfologiaa. Tutkimukseni osoittaa kuitenkin, että suomen kontaktivaikutus näkyy kielen morfosyntaksissa, esimerkiksi pääluokan koodaamisessa partisiippiin. Romanin onkin todettu käyttävän usein alkuperäistä morfologiaansa eurooppalaisten kontaktikielten rakenteiden kopioimiseen (Matras 1995: 96).

Normittamisen kannalta tilanne on ongelmallinen: Mikäli halutaan kansainvälisyys- ja historiallisuusperiaatetta (vrt. Leiwo 1999: 134) noudattaen pysyä partisiippisuffiksien alkuperäisessä distribuutiossa, joka on leksikon temaattisen ja atemaattisen komponentin mukainen, mutta ei noudata verbien taivutustyyppejä, joudutaan leksikkoon lisäämään etymologista tietoa kustakin verbistä tai partisiippimuoto. Mikäli taas halutaan kansankieliperiaatteen mukaisesti noudattaa nykyisiä taivutustyyppejä ja siten tavumäärää, jota voitaneen pitää viitteellisenä partisiipin muodostuksessa (vrt. Hedman 1996: 164), ongelmaksi nousee vapaa vaihtelu, lähinnä transitiiviverbien leksikaalistuneet temaattiset partisiipit. Jälleen leksikossa joudutaan toistamaan redundantteja merkityspiirteitä.

PÄÄTELMÄT

Suomen romanin verbeillä leksikon temaattisen ja atemaattisen komponentin oppositio on kumoutunut, vaikka kielessä on keino sen morfologiseen koodaamiseen. Atemaattinen partisiippisuffiksi on saanut uusia funktioita, ja siitä on tullut produktiivinen. Kehitystä motivoi systeeminsisäinen luonnollisuuden vaatimus ja taivutustyyppien yhdenmu-
kaistuminen. Tällöin transitiiiviverbien taivutustyyppi sekä primaariverbien niin sanottu *i*-tyyppi osoittautuvat produktiivisiksi. Havainto leksikaalisen opposition kumoutumisesta ei ole uusi, sillä jokainen romanimurre osoittaa adaptaatiomorfologiassaan omia ominais-
piirteitään (Matras 2002), mutta muutoksen laajuutta ja motivaatiota ei ole ennen tarkas-
teltu.

ARTIKKELISSA ESIINTYVÄT KIELENOPPAAT

MI ₁₀	mies, itämurre, s. 1914.
MI ₅₀	mies, itämurre, s. 1951.
ML ₃₀	mies, länsimurre, s. 1931.
NI ₃₀	nainen, itämurre, s. 1932.
NI ₅₀	nainen, itämurre, s. 1956.
NN	tuntematon.

LYHENTEET

1, 2, 3	1., 2. ja 3. persoona
ADV	adverbi
AKT	aktiivi
ATEM	atemaattinen
FEM	feminiini
GEN	genetiivi
IMPER	imperatiivi
IMPF	imperfekti
INESS	inessiivi
INS	instrumentaali
INTR	intransitiivinen
KOMPL	komplementoija
KONV	konverbi
MASK	maskuliini
NEG	kieltosana
NOM	nominatiivi
OBL	obliikvi
PASS	passiivi
PL	monikko
POSS	omistussana

PP	2. partiippi
PREES	presens
PRET	preteriti
REFL	refleksiivi
SG	yksikkö
SUBJ	subjunktiivinen
TEM	temaattinen
TR	transitiivinen

LÄHTEET

- AALTO, PENTTI 1977: Zur Geschichte der Erforschung des finnländischen Zigeunerdialekts. – Johann Knobloch & Inge Sudbrack (toim.), *Zigeunerkundliche Forschungen I s.* 61–72. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Sonderheft 42. Innsbruck: AMGE.
- ANDERSEN, HENNING 1966: *Tenuis and mediae in the Slavic languages: A historical investigation*. Tohtorinväitöskirja. Harvard University.
- 1973: Abductive and deductive change. – *Language* 49/4 s. 765–793.
- ANTTILA, RAIMO 1972: *Historical and comparative linguistics*. Current issues in linguistic theory 6. Amsterdam: Benjamins.
- 1974: Allomorfen semiotiikkaa. – *Virittäjä* 78 s. 331–338.
- 1976: The metamorphosis of allomorphs. – *The second LACUS forum* 1975 s. 238–248. Columbia: Hornbeam Press.
- 1977: *Analogy*. The Hague: Mouton.
- AR = ARISTE, PAUL 1940. Über die Sprache der finnischen Zigeuner. – *Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Annales Litterarum Societatis Esthonicae* 1938:2 s. 206–221. Tartu. Nauhoite: Jyväskylä, 1939. Puhuja: Nainen, itämurre, s. 1874, Petäjävesi. Nauhoittaja: Paul Ariste. Borin.
- AT = THESSLEFF, ARTHUR 1901: *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner*. Acta Societatis Scientiarum Fennicae XXIX:6. Helsinki: Finnische Litteratur-Gesellschaft.
- BAKKER, PETER 1997: Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. – Yaron Matras, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (toim.), *Dialectology and typology of Romani* s. 1–22. Current issues in linguistic theory 156. Amsterdam: Benjamins.
- BAKKER, PETER – KYUCHUKOV, HRISTO (toim.) 2000: *What is the Romani language?* Centre de recherches tsiganes. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- BAKKER, PETER – VAN DER VOORT, HEIN 1991: Para-Romani languages: An overview and some speculations on their genesis. – Peter Bakker & Marcel Cortiade (toim.), *In the margin of Romani: Gypsy languages in contact* s. 16–44. Amsterdam: Institute for General Linguistics.
- BORETZKY, NORBERT 1989: Zum Interferenzverhalten des Romani. Verbreitete und ungewöhnliche Phänomene. – *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 42/3 s. 357–374.

- BORETZKY, NORBERT – IGLA, BIRGIT 1991: Morphologische Entlehnung in den Romani-Dialekten. – *Arbeitspapiere des Projektes »Prinzipien des Sprachwandels«* 4. Essen: Fachbereich Sprach- und Literaturwissenschaften an der Universität Essen.
- Borin = BORIN, LARS 2001: A corpus of written Finnish Romani texts. – <http://www.ling.uu.se/lars/pblctns/lrec2-romani.pdf> 1.2.2002.
- BUBENÍK, VÍT 1995: On typological changes and structural borrowing in the history of European Romani. – Yaron Matras (toim.), *Romani in contact: The history, structure and sociology of a language* s. 1–24. Current issues in linguistic theory 126. Amsterdam: Benjamins.
- 2000: Was Proto-Romani an ergative language? – Viktor Elšík & Yaron Matras (toim.), *Grammatical relations in Romani: The noun phrase* s. 205–227. Current issues in linguistic theory 211. Amsterdam: Benjamins.
- BYBEE, JOAN 1985: *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Typological studies in language 9. Amsterdam: Benjamins.
- CECH, PETRA – HEINSCHINK, MOZES 2001: A dialect with seven names. – *Romani studies* (continuing *Journal of the Gypsy Lore Society*) 5/11/2 s. 137–184.
- COSERIU, EUGENIO 1974: *Synchronie, Diachronie und Geschichte*. Internationale Bibliothek für allgemeine Linguistik, Band 3. München: Wilhelm Fink.
- CROFT, WILLIAM 2000: *Explaining language change: An evolutionary approach*. Harlow: Longman Linguistics Library.
- DRAGANOVA, DESISLAVA 2000: The Turkish verbs in Bulgarian Romani. *6th International Conference on Romani Linguistics*, Graz 12.–14.9.2002. Moniste.
- DRESSLER, WOLFGANG ULLRICH 1985: *Morphology: the dynamics of derivation*. Ann Arbor: Karoma.
- DT = KOIVISTO, VIILJO 1970: *Deulikaane tšambibi. Hengellisiä lauluja*. Forssa: Mustalaislähetys. Borin.
- ELŠÍK, VIKTOR 1997: Towards a morphology-based typology of Romani. – Yaron Matras, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (toim.), *Dialectology and typology of Romani* s. 23–60. Current issues in linguistic theory 156. Amsterdam: Benjamins.
- 2000: Romani nominal paradigms: their structure, diversity and development. – Viktor Elšík & Yaron Matras (toim.), *Grammatical relations in Romani: The noun phrase* s. 9–30. Current issues in linguistic theory 211. Amsterdam: Benjamins.
- EV = *Elämä ja valo: romaniheimon lehti* 1965–. Helsinki: Suomen vapaa evankelinen romanilähetys. Borin.
- GRANQVIST, KIMMO – PIRTTI SAARI, HELENA tulossa: Suomen romanin leksikaalisista kerrotumista ja niiden fonologisista ja morfologisista prosesseista. – *Puhe ja kieli* 23:1 (2003) s. 25–41.
- GRANQVIST, KIMMO – HEDMAN, HENRY 2003: Suomen romanin nominimorfologiaa. – *Virittäjä* 107 s. 482–506.
- HEDMAN, HENRY 1996: *Sar me sikjavaa romanes. Romanikielen kielioppiopas*. Jyväskylä: Opetushallitus.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUOGOTT, ELIZABETH 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HP = Nauhoite: Helsinki, 24.4.2002. Puhuja: NI₃₀ nainen, itämurre, s. 1932, Kajaani. Nauhoittaja: Helena Pirtti Saari.

▷

- HÜBSCHMANNOVÁ, MILENA – BUBENÍK, VÍT 1997: Causatives in Slovak and Hungarian Romani. – Yaron Matras, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (toim.), *Dialectology and typology of Romani* s. 133–146. Current issues in linguistic theory 156. Amsterdam: Benjamins.
- JE = KOIVISTO, VILJO 1971: *Johannesesko Evankeliumos*. Jyväskylä: Suomen Pipliaseura. Borin.
- KAUFMAN, TERRENCE 1979: Review of Weer Rajendra Rishi, multilingual Romani dictionary. – Ian Hancock (toim.), *Romani sociolinguistics: International journal of the sociology of language* 19 s. 131–144. The Hague: Mouton.
- LE = HEDMAN, HENRY 2001: *Luukasko Evankeliumos*. Jyväskylä: Suomen Pipliaseura.
- LEIWO, MATTI 1999: Suomen romanikielen asemasta ja huollosta. – Seppo Pekkola (toim.), *Sadanmiehet. Aarni Penttilän ja Ahti Rytkösen juhlaKirja* s. 127–139. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 41. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1993: *Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbintaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveeniyhteisöissä*. Tromssan yliopisto: Kielten ja kirjallisuuden laitos.
- 1998: Kveenimurteiden kenttämorfologiaa. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista* s. 25–50. Folia fennistica & linguistica 21. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- MATRAS, YARON 1995: Verb evidentials and their discourse function in Vlach romani narratives. – Yaron Matras (toim.), *Romani in contact: The history, structure and sociology of a language* s. 95–124. Current issues in linguistic theory 126. Amsterdam: Benjamins.
- 1998: Para-Romani revisited. – Yaron Matras (toim.), *The Romani element in non-standard speech* s. 1–29. Wiesbaden: Harrassowitz.
- 2002: *Romani: A linguistic introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAYERHALER, WILLI 1981: *Morphologische Natürlichkeit*. Linguistische Forschungen 28. Wiesbaden: Athenaion.
- MNS = *Mustalaiskielen normatiivi sanasto*. Eripainos Mustalaiskielen ortografiakomitean mietinnöstä 1971: A 27. Helsinki. Moniste.
- Mustalaiset vähemmistönä suomalaisessa yhteiskunnassa — tietoa mustalaisuudesta ja yhteiskunnan palveluista*. Helsinki: Mustalaisasiain neuvottelukunta 1981.
- MÄÄTTÄ, URHO 1994: *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä*. Opera fennistica & linguistica 7. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 1983: Allomorfien dynamiikkaa. – Auli Hakulinen & Pentti Leino (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys 1* s. 57–88. Tietolipas 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (Myös *Virittäjä* 80 s. 82–107, 1976.)
- 1990: Miksi muutut suomen kieli? *Kielikuvia* 1/1990 s. 19–23.
- PAUNONEN, HEIKKI – RINTALA, PÄIVI 1984: Kielen vaihtelu ja muuttuminen tutkimuskohteenä. – Heikki Paunonen & Päivi Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. Näkökulmia kielen vaihteluun ja muuttumiseen* s. 9–26. Tietolipas 95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PIRTTISAARI, HELENA 2002: *Suomen romanin partisiippien morfologiaa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos.

- tulossa: A functional approach to the distribution of participle suffixes in Finnish Romani. – *Proceedings of the 6th International Conference on Romani Linguistics*, Graz 12.–14.9.2002. München: LINCOM Europa.
- PV = VALTONEN, PERTTI 1972: *Suomen mustalaiskielen etymologinen sanakirja*. Tietolipas 69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAMAT, PAOLO 1987: Introductory paper. – Harris Martin & Paolo Ramat (toim.), *Historical development of auxiliaries* s. 3–19. Berlin: Mouton de Gruyter.
- RB = *Romano Boodos: Suomen mustalaislehti* 1971–. 1994– *Suomen romanilehti*. Helsinki: Romano Missio. Borin.
- RF = KOIVISTO, VILJO 1994: *Romano–finitiko–angliko laavesko liin. Romani–suomi–englanti-sanakirja. Romany–Finnish–English dictionary*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 74. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SAMPSON, JOHN 1926: *The dialect of the gypsies of Wales being the older form of British Romani preserved in the speech of the clan of Abram Wood*. Oxford: Clarendon.
- SKS = SKS KRA. SKSÄ RN 156. 1972. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston nauhoite: Sysmä, 16.5.1972. Puhuja: MI₁₀ mies, itämurre, s. 1914, Hartola. Nauhoittajat: Pekka Laaksonen, Pekka Sammallahti ja Pekka Jalkanen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- THOMASON, SARAH GREY – KAUFMAN, TERRENCE 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- TURNER, R. L. 1926: The position of Romani in Indo-Aryan. – *Journal of the Gypsy lore society* III, V/4 s. 145–194.
- VALTONEN, PERTTI 1966: Sanskriittiako, vaiko vain sekakieli? – *Kotitiellä* 2 s. 44–47.
- 1968: Suomen mustalaiskielen kehitys eri aikoina tehtyjen muistiinpanojen valossa. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten laitos.
- 1979: Trends in Finnish Romani. – Ian Hancock (toim.), *Romani sociolinguistics. International journal of the sociology and language* 19 s. 121–125. The Hague: Mouton.
- VUORELA, KATRI – BORIN, LARS 1998: Finnish Romani. – A. Ó Corráin & S. Mac Mathúna (toim.), *Minority languages in Scandinavia, Britain and Ireland* s. 51–76. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Celtica Upsaliensia. Uppsala.
- WEXLER, PAUL 1997: The case for the relexification hypothesis in Romani. – Julia Horvath & Paul Wexler (toim.), *Relexification in creole and non-creole languages: With special attention to Haitian Creole, modern Hebrew, Romani and Rumanian* s. 100–161. Wiesbaden: Harrassowitz.
- WURZEL, WOLFGANG ULLRICH 1984: *Flexionsmorphologie und Natürlichkeit. Ein Beitrag zur morphologischen Theoriebildung*. Studia grammatica XXI. Berlin: Akademie-Verlag.

CHANGE AND VARIATION IN VERB PARADIGMS OF FINNISH ROMANI

The lexicon of Finnish Romani can be divided into thematic and athematic components, the former comprising original Indo-Aryan words and Asian and Byzantine Greek loans, and the latter comprising later European loans. The lexemes belonging to each of these components are marked using different morphs and belong to different paradigm types. The writer focuses on the interaction between borrowed and original morphs in Finnish Romani verbs and demonstrates how the dichotomy between lexical components in Finnish Romani is becoming less sharply defined. This is evident in the analogical integration of verb paradigm types, which is examined using the methods of word-and-paradigm and item-and-arrangement morphology within a frame of reference of natural morphology, Finnish field morphology and functional explanation. The article looks in particular at the motivation for synchronic variation and the link with diachronic changes.

Examination of the paradigm types reveals that the so-called transitive verb paradigm containing little allomorphic variation is both durable and productive: it accommodates new loan words as well as elements of the original, thematic lexicon. The athematic participial suffix is a productive category identifier of the transitive paradigm type, and with abductive generalisation it can also be added to the thematic lexicon. The influence of Finnish on Romani is also evident in morphosyntactic changes such as differentiation of the meanings of participial suffixes into active and passive.

Changes in Finnish Romani must be seen as part of the complex socio-cultural context in which it is spoken, as the unstandardised second language of a small linguistic minority. A suitable model for describing change in the language is thus one in which structural and functional factors overlap with extra-linguistic ones, such as the extent of use of the language, control over the language and contact influences. ■

Kirjoittajan yhteystiedot (address):

Yleisen kielitieteen laitos

PL 9

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *helena.pirttisaari@helsinki.fi*